

SÖZCÜK ÖBEĞİ OLARAK CÜMLE VE BİR ÖBEK ÖNERİSİ

Caner KERİMOĞLU*

ÖZ

Türkçe sözdiziminde tartışılan pek çok konu bulunmaktadır. Sözcük öbeklerinin sınıflandırılması, cümle öğelerinin belirlenmesinde hangi ölçülerin kullanılacağı, cümlenin türlere ayrılması gibi konular üzerinde tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmalı alanlardan birisi birleşik cümle konusudur. Son yıllarda Türkçede birleşik cümle olmadığı yönünde farklı bir görüş dile getirilmektedir ancak Türkçe dil bilgisi kitaplarında genellikle Türkçenin üç tür birleşik cümleye sahip olduğu ifade edilir. Bunlar “şartlı birleşik cümle”, “ki’li birleşik cümle”, “iç içe birleşik cümle” şeklinde sıralanır. Bazı dil bilgisi kitaplarında “girişik birleşik cümle” adıyla dördüncü bir türe de yer verilir. Bu makale “iç içe birleşik cümle” olarak kabul edilegelen cümle türünü ele almaktadır. Türkçe dil bilgisi kitaplarında “Ali ‘Geleceğim’ dedi” yapısındaki cümlelerin genellikle “birleşik cümle” olarak kabul edildiği görülür. İç cümle (*Geleceğim*) ve ana cümle (*Ali dedi*) biçiminde bir ayrıma gidilir. Bu çalışmada söz konusu cümle dizilişinin birleşik cümle olmadığı savunulmaktadır. İç cümle olarak kabul edilen dizilerin ise yargı bildirmeyen öbek niteliğinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu öbekler için de “cümle öbeği” önerisi yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: birleşik cümle, iç cümle, iç içe birleşik cümle, sözcük öbekleri, kelime grupları

SENTENCE AS LEXICAL BUNDLE AND ONE PHRASE PROPOSAL

ABSTRACT

There are many controversial subjects in the Turkish grammar writing. Classification of word phrases, the parameters used in determining the parts of sentence, and distinguishing the types of sentences are still being discussed. One of these subjects is concerning compound sentence. In recent years a different view has been expressed that there is no compound sentence in Turkish but in Turkish grammars it is generally stated that Turkish has three types of compound sentences. These are listed as "conditional compound sentence", "compound sentence with ki", "nested compound sentence". In some grammars, there is also a fourth type with the name "introductory compound sentence". This article deals with the sentence which is regarded as "compound sentence". The sentence *Ali ‘Geleceğim’ dedi* “Ali said that I will come.” is generally accepted as “compound sentence” in Turkish grammars. *Geleceğim* is evaluated as an internal sentence, *Ali dedi* is called main sentence. In this article, it is argued that these forms can not be accepted as compound sentence. It is also suggested a new term “sentence phrase” for this type of internal sentence.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, canerkerimoglu@yahoo.com

Keywords: compound sentence, internal sentence, parenthetical sentence, phrases, word groups

Cümle yargı bildiren sözcük dizisi olarak tanımlanır. Sözcük öbekleri (kelime grupları) ise yargısız sözcük dizileridir. O hâlde başlık bir paradoksu içeriyor diye düşünülebilir. Oysa şu son cümle bile başlıktaki duruma örnektir. Cümleler de kullanım içinde isimleşebilmekte, yargı bildirmekten çok, bir sözcük öbeği gibi kullanılabilir. Bu çalışmada bu tür söz dizileri için literatürde bir sınıflama yapıp yapılmadığını sorgulayacak, kullanım örneklerini sıralayacak ve kullanımlardan yola çıkarak bir öneride bulunacağım.

Önce söz konusu dizilere örnekler vereyim:

- a. *Ali bizimle gelecekmış haberi yayıldı.*
- b. *Ayşe beğeniyor diye bunu almıştım.*
- c. *Mustafa "Yarın geleceğim." dedi.*

Altı çizili diziler Türkçe dilbilgisi geleneğinde genellikle iç içe birleşik cümlelerin "iç cümlesi" olarak kabul edilir. Bu kabulde söz konusu dizilerin aslında "yargılı" olduğu savunulmuş olur (Örnekler için bk. Ergin 1993, Koç 1996, Gencan 1998, Özkan-Sevinçli 2008, Karaağaç 2009, Özmen 2013, Kahraman 2014).

Bu dizilerin ana cümleye bağlı bir yardımcı cümle olduğu kabulü yaygındır. Bu yardımcı cümleler de ana cümlede özne, nesne veya zarf tümlecisi içinde görev almıştır. Peki bu diziler gerçekten de cümle midir? Cümle değilse nasıl adlandırılmalıdır? Şimdi bu soruların cevaplarını arayalım. Ben bu çalışmada bu dizilerin cümle değil, öbek olduğunu savunacağım. Buna geçmeden önce dilbilgisi kitaplarında öbeklerin cümleden farkları ve özellikleri sıralanırken üzerinde durulan noktaları hatırlatmak istiyorum:

- I. Cümle yargılıdır ancak öbekler yargısızdır.
- II. Yargı kip, zaman ve kişiye bağlanmış söz dizileri için söz konusu edilebilir. Öbeklerde ise kip, zaman ve kişi çekimine girmiş bir yüklem yoktur. *Ali'nin gelmesi* bu nedenle bir öbek iken, *Ali geldi* yargılı bir cümledir.
- III. Öbekler en az iki ögeden oluşur.
- IV. Öbeği oluşturan sözcükler cümlede aynı öge olur. *Ali'nin gelmesi bizi üzdü* gibi bir cümlede *Ali'nin gelmesi* bir bütün olarak öznedir.
- V. Öbeklerde ana öge sonda bulunur (edat, unvan ve birleşik fiil öbekleri hariç).
- VI. Türkçede öbek olarak kabul edilemeyen diziler genellikle şunlardır:
 - ✓ İsim tamlaması: *Ali'nin defteri,*
 - ✓ İyelik grubu: *Benim defterim,*
 - ✓ Sıfat tamlaması: *Güzel araba,*
 - ✓ İkileme öbeği: *Güzel güzel,*
 - ✓ Birleşik fiil öbeği: *Yapabil-, hasta ol-,*
 - ✓ Birleşik isim (özel isim) öbeği: *Buca Eğitim Fakültesi, Ali Yılmaz,*
 - ✓ Edat öbeği: *Senin için,*
 - ✓ Bağlama öbeği: *Ali ve Veli,*
 - ✓ Ünlem öbeği: *Hey çocuklar,*
 - ✓ Unvan öbeği: *Ahmet amca,*
 - ✓ İsim-fiil öbeği: *Kitap okumak,*

- ✓ Sıfat-fiil öbeği: *Kitap okuyan,*
- ✓ Zarf-fiil öbeği: *Kitap okurken,*
- ✓ Sayı öbeği: *Yirmi iki,*
- ✓ Kısaltma öbekleri: İsnat (*başı bozuk*), ilgi (*benim ev*), yönelme (*cana yakın*), bulunma (*sahanda yumurta*), ayrılma (*kumdan kale*), vasıta (*işiyile meşgul*), eşitlik (*insanca davranış*) vb. Bunlar dışında öneriler yapılmışsa da yaygın olarak kabul edilen öbek türlerinin yukarıdakiler olduğunu söylemek mümkündür (Öbeklerle ilgili olarak bk. Kerimoğlu 2006, Gökdayı 2010, Durukan 2010, Altun 2012).

Sınıflandırmaları gördükten sonra a, b ve c örneklerindeki dizilişlere yeniden dönebiliriz. Bu örneklerdeki *Ali bizimle geleceğim, Ayşe beğeniyor, Yarın geleceğim* söz dizilerinin cümle olup olmadıklarını tartışalım. İç içe birleşik cümle olarak kabul edilegelen dizilerde bilindiği üzere iç cümle ana cümlede yer alır ve onun bir ögesi olur. Buna göre a cümlesinde özne, b cümlesinde zarf ve c cümlesinde nesne içinde yer alan “iç cümleler” vardır. Türkçede birleşik cümle olarak kabul edilen başka dizilere baktığımızda bunun dışında bir durum söz konusudur.

d. *Ali gelirse yarın gideriz.*

e. *Duydum ki unutmmuşsun gözlerimin rengini.*

d şartlı birleşik cümle, e ise ki’li birleşik cümle örneği olarak kabul edilir. Her iki cümle dizilişinde de yardımcı cümle sayılan diziler ana cümlede bir ögesi olmaz. Kendi içinde ayrı ayrı öğelerine ayrılır:

Ali (özne) + *gelirse* (yüklem) > *yarın* (zarf) + *gideriz* (yüklem)

Duydum (yüklem) + *ki* (cümle dışı öge) + *unutmmuşsun* (yüklem) + *gözlerimin rengini* (nesne).

Bu durum a, b ve c örnekleri için geçerli değildir. Demek ki bu dizilişin diğer birleşik cümle dizilişlerinden farkı var. Bunların cümle kabul edilebilmesi konusuna gelelim. Literatüre baktığımızda iç içe birleşik cümle kabulüne ilk önemli itirazın Leyla Karahan’dan geldiğini görürüz:

“Cümle, yüklem üzerine kurulur ve onun etrafında genişler.

Unsurlar, yapıları ne olursa olsun -kelime, kelime grubu veya cümle-yüklem tamamlayıcısıdır ve isim değerindedir. "Ayşe 'Okula gideceğim.' dedi." cümlesindeki "okula gideceğim" sözü de yapıcı cümle olmasına rağmen, bir isim değerindedir ve yüklem tamamlayıcısıdır. Cümleyi "Ayşe şunu dedi." şekline çevirsek, değişen sadece nesnenin yapısı olacaktır; cümle, cümle olma özelliğini devam ettirecektir. Cümlelerin nasıl isim değeri taşıyabildiklerini sadece cümle içinde değil, kelime grupları içinde de görebiliyoruz. Mesela, isim tamlamasının, iki isim unsurunun birleşmesinden meydana geldiği herkesçe kabul edilir. Yani bir isim tamlamasında tamlayan da isimdir, tamlanan da. "Düşman şehre yaklaşıyor haberi" kelime grubu, bir isim tamlamasıdır ve tamlayanı, isim değerinde olan bir cümledir. Burada tamlayanın cümle olması, isim tamlamalarında her iki unsurun da isim olduğu gerçeğini değiştirmez. Demek ki unsurun cinsi, niteliği tamlamanın varlığını etkilememektedir. Nitekim "Düşman şehre yaklaşıyor haberi" ile "Düşmanın şehre yaklaştığı

haberi" gibi, tamlayanları farklı yapıda olan iki kelime grubu da sonuçta isim tamlamasıdır" (Karahana 2000: 20-21).

Bir isim tamlaması iki isimden oluşuyorsa burada görev alan söz dizisi artık isimleşmemiş midir? Kesinlikle isimleşmiştir. O hâlde burada bir yargıdan söz etmek mümkün müdür? Dış yapıda *gelecekmiş, beğeniyor, geleceğim* gibi kişi ve zamana bağlanmış çekimli fiillerin olması bu dizileri yargı bildiren cümle statüsünde tutmaya yetmez. Çünkü sözdiziminin isimleştirmede etkin olduğunu başka örneklerde de görebiliriz:

f. *Ali onu seviyora benzemiyor.*

Onu seviyor dizisi bağımsız olarak karşımıza çıksaydı rahatlıkla cümle diyebilirdik. Ancak bu örnekte cümle değildir. Öbek olarak da sıfat-fiil öbeği midir? Bence {(I)-yor} eki sıfat-fiil olduğu için değil, bu dizi cümle içinde isim pozisyonunda kullanıldığı için isimleşme gerçekleşmiştir. Genellikle bu gibi kullanımlarda zaman eki görünümündeki eklerin sıfat-fiil olduğu açıklamasıyla yetinilir. Oysa bu açıklama sözdiziminin isimleştirme etkisini göz ardı eder. Aşağıdaki örnekte {(I)-yor} gibi {-mAll} eki de mi sıfat-fiilleştirir?

Bunların hepsi bana sorarsanız abesle iştigal ediyorlar. Böyle bir sorun yok ortada. İslami kesim kendi aydınlarını yetiştirmeli, elbette. Ben de bunu söylüyorum. Ama İslamcılar kendi aydınlarını yetiştirmelinin altında, bunun bir içermesi olarak, yetiştirilen bu aydınlar iktidar olsunlar diye yetiştirilmeli gibi bir şey söylemiyorum. (Hilmi Yavuz, <http://kulturservisi.com/p/hilmi-yavuz-islami-kesimin-entelektuelleri-yok-olmasi-da-zor>, erişim 17.05.2016)

Bu örnekler de gösteriyor ki cümle, sözdiziminde sıklıkla isimleşebilen bir birim. Nasıl diğer öbekler için ayrı bir adlandırma kullanıyorsak isimleşmiş cümleler için de bir isim vermemiz gerekir. Ancak bu tür diziler için herhangi bir terim kullanılmamaktadır. Ben cümle ve öbek terimlerinin birlikte kullanımına dayanan "cümle öbeği" adlandırmasını öneriyorum. Cümle mi öbek mi gibi bir karışıklığa yol açmayacaktır çünkü ana öge olan "öbek" sözcüğü bu dizilerin yargı bildirmeyip öbeğe geçtiğini vurgulayacaktır, düşüncesindeyim.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Bilal, 2009, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
ALTUN, Mustafa, 2012, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*, MVT, İstanbul.
BANGUOĞLU, Tahsin, 1998, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara.
BASKAKOV, A. N., 2011, *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları* (Çev. O. S. Karaca), Kesit Yayınları, İstanbul.
BİLGEGİL, Kaya, 1984, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yay., İstanbul.
DELİCE, İbrahim, 2003, *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi, İstanbul.
DEMİR, Nurettin - YILMAZ, Emine, 2003, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yay. Ankara.
DURUKAN, Erhan, 2010, "Türkiye Türkçesinde Sözcük Grupları ve Öğretimi Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, 43, s. 145-166.
EDİSKUN, Haydar, 1999, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
EKER, Süer, 2015, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara.
ERGİN, Muharrem, 1993, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.

- GÖKDAYI, Hürriyet, 2010, “Türkiye Türkçesinde Öbekler”, *Turkish Studies*, V/3, s. 1297-1319.
- GENCAN, Tahir Nejat, 2001, *Dilbilgisi*, Ayraç Yay., Ankara.
- KAHRAMAN, Tahir, 2014, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, İzmir.
- KARAAĞAÇ, Günay, 2009, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay, 2012, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yay., Ankara.
- KARAHAN, Leyla, 2000, “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, *Türk Dili*, 583, s. 16-24.
- KARAHAN, Leyla, 2004, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara.
- KERİMOĞLU, Caner, 2006, “Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi ile İlgili Kabuller Üzerine I (Kelime Grupları)”, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, s. 106-118.
- KOÇ, Nurettin, 1996, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Yay., İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep, 2009, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara.
- MEMEDOĞLU, Alaeddin, 2001, *Türk Dilinde Bağlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Aşiyân Yay., Adapazarı.
- ÖZKAN, Mustafa - SEVİNÇLİ, Veysel, 2008, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3F Yay., İstanbul.
- ÖZMEN, Mehmet, 2013, *Türkçenin Sözdizimi*, Karahan Yay., Adana.
- ŞİMŞEK, Rasim, 1987, *Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.

